

SLECHTVALKEN IN DE PROVINCIE UTRECHT (2003-2006)

Hans Mensink

Samenvatting

In de winters van 2003 tot en met 2006 verbleven jaarlijks 3-6 slechtvalken in en rond de stad Utrecht met naar schatting vier clusters (het oostelijke deel van de stad, het westelijke deel van de stad, de Heycopsche polder ten zuidwesten van de stad en het gebied ten noorden van Houten). Een schatting van het aantal in de provincie Utrecht over dezelfde periode levert een jaarlijks winterbestand op van 15-25 slechtvalken. De meeste worden in maart en oktober gezien, maar dit is eerder een trend dan een hard statistisch gegeven. Het zijn de doortrekkers die deze pieken mede veroorzaken. De variatie van het aantal waarnemingen in deze maanden is echter nog altijd groot.

De aantallen waargenomen slechtvalken in de provincie lijken binnen de periode 2003-2006 te zijn toegenomen, maar ook dit is geen hard statistisch gegeven. In vergelijking met de relatief dichtbij gelegen weidegebieden rond Amsterdam is de dichtheid van slechtvalken in de provincie Utrecht lager. Mogelijk is dit een waarnemerseffect en is de dichtheid in werkelijkheid hoger. Vergeleken met eerdere tellingen in de provincie Utrecht is er ten opzichte van de jaren tachtig sprake van een duidelijke toename van het aantal overwinterende slechtvalken.

Verleden en heden

De slechtvalk is een vogel die tot de verbeelding spreekt. Tot omstreeks de jaren zestig is de soort op het Noordelijk halfmond een niet-zeldzame broedvogel. Daarna neemt hun aantal spectaculair af. Ironisch is dat deze teruggang in een Engels onderzoek werd vastgesteld op last van duivenhouders met het idee dat er teveel slechtvalken waren die hun prijsdieren opraten. De valken waren niet bijster populair. In Fenno-Scandinavië waren er in 1975 van de 2000-3500 oorspronkelijke broedparen nog maar 65 over (Bijlsma *et al.* 2001). De oorzaken van de terugval lagen vooral in het gebruik van organische chloorverbindingen als DDT, dieldrin en waarschijnlijk PCB's. Deze veroorzaakten (te) dunne eierschalen, waren schadelijk voor de embryo's of veroorzaakten sterfte wanneer op vetreserves geteerd moest worden (Ratcliffe 1980).

Inmiddels zijn we ruim 30 jaar verder, is het grootschalig gebruik van DDT en andere schadelijke stoffen beter aan banden gelegd, en weet de slechtvalk zich langzaam te herstellen. In 2006 waren er in Nederland 34 territoria van de slechtvalk, waarvan 15 met een geslaagd broedsel (Van Geneijgen 2006). Deze stijging werd vooral verklaard door de influx van dicht bij Nederland broedende slechtvalken in Nordrhein-Westfalen (Duitsland) en het uitzwermen van succesvolle in Nederland geboren valken.

Behalve het aantal broedende slechtvalken neemt ook het aantal overwinterende vogels in Nederland toe (Bijlsma *et al.* 2001). Nu in de laaggelegen waterrijke gebieden inmiddels weer redelijke aantallen slechtvalken voorkomen, lijken ook de hogere steeds meer slechtvalken te herbergen. De vraag is nu in hoeverre deze toename ook betrekking heeft op onze provincie Utrecht.

Methode

Ik heb de waarnemingen van het Utrechts Vogelnet (UVN) en van de website waarneming.nl in de provincie Utrecht over de periode 2003 t/m 2006 verzameld. In totaal waren dat circa 500 waarnemingen waarvan diverse vervolgwaarnemingen. Deze werden verondersteld dezelfde slechtvalk te betreffen, bijvoorbeeld wanneer gedurende langere tijd een slechtvalk regelmatig werd gezien op dezelfde locatie, zoals bijvoorbeeld op de Fortis-flat in de Utrechtse wijk Rijnsweerd. De vaststelling hiervan was niet altijd makkelijk omdat a) soms meerdere exemplaren in hetzelfde gebied werden waargenomen; b) slechtvalken als individu lastig herkenbaar kunnen zijn, zo is het bepalen van het geslacht niet eenvoudig en c) slechtvalken een behoorlijke actieradius hebben en de mannen vaak minder honkvast zijn dan de vrouwen (Ratcliffe 1980). Ik heb ook gecorrigeerd voor dubbelwaarnemingen (dezelfde waarnemingen op UVN én op waarneming.nl).

Een adulte vrouw slechtvalk - Edwin Winkel

Alle waarnemingen zijn vervolgens op een provinciekaart ingetekend. Hierbij zijn de trekkende vogels van de vogels "ter plaatse" (bijvoorbeeld pleisterend of jagend) onderscheiden. De vogels "ter plaatse" zijn zo goed en zo kwaad als mogelijk geclusterd met een veronderstelde winterterritoriumdoorsnede van 4 km (mond. meded. P. van Geneijgen). Mijn eigen middelen waren beperkt: ik heb veel gefietst en bezit geen telescoop.

De stad en directe omgeving

De enige "snellere" simultaantelling die ik ken - per auto - dateert van 27 december 2003. Deze telling van Wouter Puijk leverde indertijd 3 slechtvalken op (Westravenflat bij Kanaleneiland, de Fortisflat in Rijnsweerd (86 meter hoog) en de Heycopsche polder). De slechtvalken *in* de stad Utrecht zijn op tien verschillende locaties gezien, maar met name op de twee bovengenoemde flats, op het van

Unnikgebouw van de Rijksuniversiteit Utrecht (de Uithof), de Interpayflat (62 meter hoog), dichtbij de Westravenflat, en nabij het Centraal Station (Jaarbeursgebouw en het gebouw van de Dienst Landelijk Gebied). Er lijkt in de stad gedurende 2003-2006 sprake van twee winterterritoria, een noordelijke (o.a. Fortisflat, de Uithof) en een zuidwestelijke (o.a. Centraal Station, Interpayflat, Westravenflat), met elk een valk, respectievelijk een man en een vermeende vrouw. Laatstgenoemde was aanzienlijk groter dan de eerste. De gevonden sporewreften bij het Centraal Station e.o. wijzen echter eerder op een man waarbij het grootteverschil verklaard zou kunnen worden door de herkomst van beide valken. Zo kunnen mannen uit Fenno-Scandinavië beduidend groter zijn dan mannen uit Noordrhein-Westfalen. De reguliere man van Rijnsweerd (Fortisflat e.o.) is duidelijk kleiner dan een zwarte kraai en deze lijkt mij dan ook een "echte vent".

De logo's van voornoemde kantoorflats bleken belangrijke zitplaatsen voor de slechtvalken. De Fortisflat was zo mogelijk nog interessanter omdat de grote open nissen aan de bovenkant eveneens de mogelijkheid boden om te zitten of rustig een prooi te plukken. De Westravenflat is vanaf 2005 verbouwd (laatste waarneming 21 september 2004), het logo van de Fortisflat is in september 2006 vervangen door een nieuw (inmiddels wordt daar sinds eind september 2007 de man slechtvalk weer gezien, waarschijnlijk dezelfde als voorheen) en het logo van de Interpayflat is rond dezelfde tijd gesloopt, en pas veel later vervangen door een nieuw firmalogo van Equens (geen waarnemingen nadien).

De Dom en industriegebied Lage Weide zijn andere stadslocaties waar slechtvalken pleisterend zijn gezien. Daarnaast werden slechtvalken regelmatig vliegend of jagend boven de stad waargenomen. Sommige van de spectaculairste waarnemingen waren rond maart 2006 toen tienduizenden spreuwen een slaapplek zochten in de Utrechtse binnenstad (Wijde Begijnenstraat) en er elke avond enorme wolken spreuwen over de huizen vlogen. Dit trok de aandacht van predatoren als sperwer en slechtvalk, waarvan met name de laatste enorme paniek bij de vogels veroorzaakte. De bekende en bizarre wolkconfiguraties fluctueerden enorm en staken als levende kunstwerken af tegen de hemel.

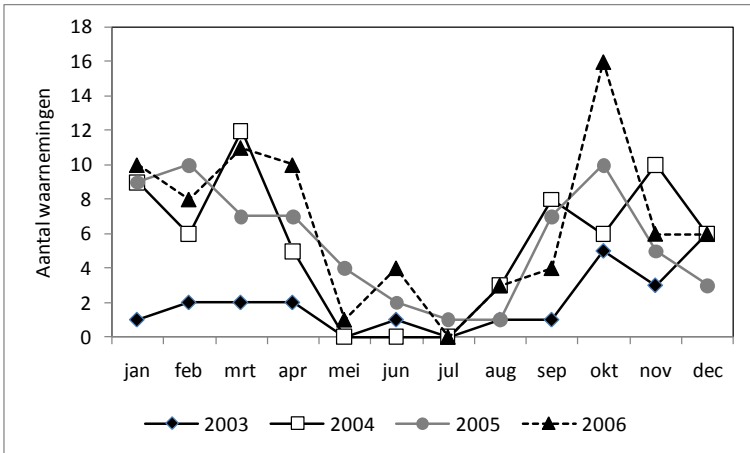
In de directe omgeving van de stad Utrecht zijn regelmatig slechtvalken gezien in de Heycopsche polder en ten noorden van Houten (Oud- en Nieuw-Wulven).

Resumerend lijkt er in en rond Utrecht sprake van vier winterterritoria of clusters (oostelijk en westelijk deel stad Utrecht, Heycopsche polder en de poldergebieden ten noorden van Houten). Hier verbleven jaarlijks in totaal naar schatting 3 tot 6 slechtvalken. De bovengrens is gebaseerd op het feit dat in sommige clusters enkele malen twee valken tegelijk zijn gezien buiten de trektijd. Het kan ook zijn dat deze vrij snel weer uit de clusters zijn verdwenen.

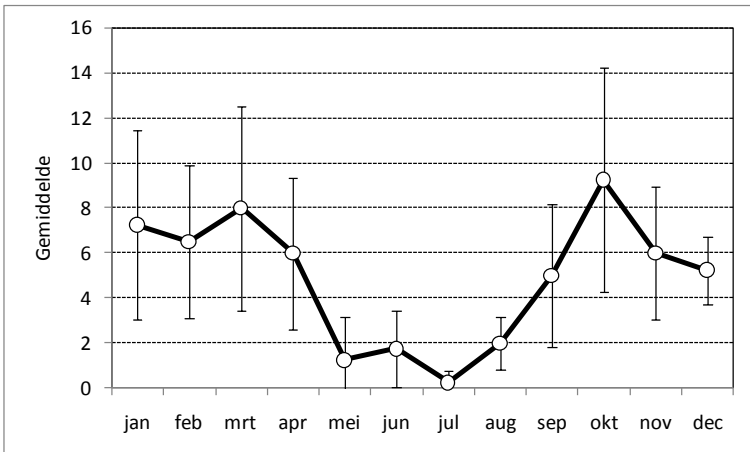
De provincie

De waarnemingen in de provincie Utrecht per jaar over de periode 2003 t/m 2006 zijn samengevat in figuur 1. Deze laat zien dat het aantal waarnemingen van de slechtvalk in de provincie Utrecht vanaf 2003 is toegenomen. Er is waarschijnlijk eerder sprake van een lichte trend dan van een hard statistisch gegeven. De la-

gere aantallen in 2003 zijn niet goed verklaarbaar. Mogelijk spelen toeval en waarnemerseffect een rol.

Figuur 1 Waarnemingen van slechtvalken in de provincie Utrecht (exclusief vervolgwaarnemingen) in de periode 2003-2006.

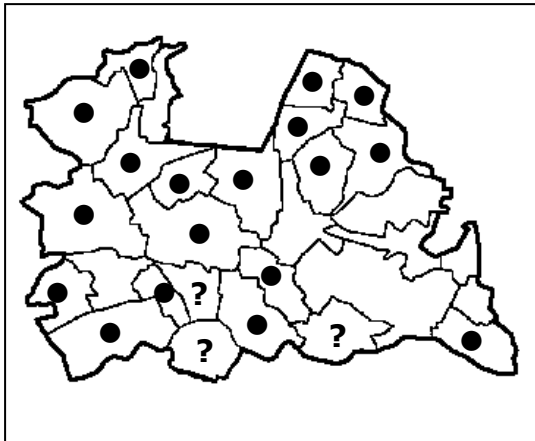
Figuur 2 Gemiddeld aantal waarnemingen van slechtvalken in de provincie Utrecht over de periode 2003-2006, (plus standaardafwijkingen) gecorrigeerd voor vervolgwaarnemingen.

Als we er daarom vanuit gaan dat we de getallen mogen middelen, zoals in figuur 2, zien we dat er maximaal 14 slechtvalken per maand kunnen worden waargenomen en wel in de trekmaand oktober. In figuur 2 zijn de gemiddelde jaarlijkse waarnemingen weergegeven. De standaardafwijkingen geven de mate aan waarin van het gemiddelde wordt afgeweken over de jaren. Het aantal waarnemingen

kan dus met name in maart en oktober afwijken van het gemiddelde. Dezelfde figuur laat zien dat er geen constant aantal slechtvalken in de provincie overwintert. Ook in de wintermaanden is er sprake van de nodige spreiding.

Uit de waarnemingen bleek verder dat passerende valken zich soms aansloten bij de valken op de meer regelmatig bezette plaatsen. Een enkele keer werden twee of meer slechtvalken tegelijk op dezelfde locatie waargenomen (bijv. op 16 maart en 11 november 2004, Fortisflat, in beide gevallen leek het om een man en een vrouw te gaan). Dit was echter altijd van korte duur en er was geen enkele aanzet tot territoriaal gedrag of broedgedrag. Op 19 februari 2005 zijn boven Woerden maar liefst vijf slechtvalken gezien die afkwamen op een zeer grote groep overnachtende spreeuwen. Hier zouden overigens enkele ontsnapte valken van valke-niers bijgezet hebben.

In figuur 3 zijn de Utrechtse gemeenten aangegeven waar slechtvalken zijn gezien. Hieruit blijkt dat slechtvalken met name in de veenweidegebieden in het westen worden gezien, verspreid langs de Lek en de Nederrijn, de gemeente Utrecht en het noordwesten van de provincie (Eemnes en Bunschoten). Op het hogere deel (Zeist, Woudenberg, Utrechtse Heuvelrug, Renswoude, Veenendaal) zijn geen pleisterende slechtvalken waargenomen.

Figuur 3 Gemeenten waarin slechtvalken “ter plaatse” zijn gezien (2003-2006).

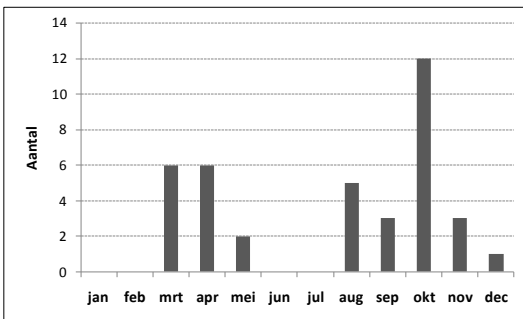
Aantal en verandering

Op grond van de figuren 1 en 2 is niet makkelijk op te maken hoeveel slechtvalken er nu daadwerkelijk overwinteren in de provincie Utrecht, omdat niet alle mogelijke clusters elke maand zijn bezocht en geteld. Daarom is een schatting gemaakt van dit aantal op grond van clusters van vogels “ter plaatse”, waarbij is uitgegaan van een winterterritorium met een diameter van 4 km. Indien op een locatie gedurende de periode 2003-2006 minstens twee keer een slechtvalk ter plaatse was waargenomen, is het als een (mogelijk) winterterritorium beschouwd. Indien op een locatie gedurende deze periode een keer bijvoorbeeld twee slechtvalken zijn waargenomen, hetgeen wel eens voorkwam, is er van een winterterritorium uitgegaan met minimaal twee valken. Het zou dan kunnen dat er sprake is van overlappende territoria, het kan ook dat een man en een vrouw tegelijkertijd hetzelfde gebied bestrijken maar elkaar vanwege een verschillend voedselpatroon niet in de haren (sorry, veren) vliegen.

Op grond van deze clusters, met soms meer dan één slechtvalk, kunnen we aannemen dat naar schatting 15-25 slechtvalken in de provincie Utrecht overwinte-

ren. Dit is echter geen hard gegeven. Omdat er niet systematisch is geteld en niet iedereen zijn of haar waarnemingen opstuurt naar het UVN of waarneming.nl, zullen toeval en waarnemerseffecten een belangrijke rol spelen. Op locaties waar slechtvalken zitten, terwijl je er niet bedacht op bent, zijn ze lastig te vinden en speelt toeval een belangrijke rol. Ze kunnen immers lange tijd stilzitten, hun veren poetsen of slapen. Mogelijk ligt het aantal daarom dichterbij de 25 dan bij de 15. In en rond Amsterdam zijn in het winterhalfjaar 2004/2005 28 slechtvalken geteld op 800 km² (stadsgebied en omringende weidegebieden), ofwel 1 slechtvalk per 29 km² (Marcus 2005). De dichtheid in de provincie Utrecht varieert op grond van voornoemde geschatte aantallen van 1 per 79 km² bij 15 tot 1 per 48 km² bij 25 slechtvalken (Utrecht omvat globaal 1190 km² exclusief bos). Deze dichtheden zijn dus 1,5 tot 2,5 keer zo laag. Gezien de vergelijkbaarheid van deze gebieden is er mogelijk sprake van een onderschatting.

Kan op grond hiervan geconcludeerd worden dat deze aantallen veranderd zijn in vergelijking met eerdere tellingen of schattingen? Het totale aantal gemeenten in de provincie waar slechtvalken zijn waargenomen in de periode 2003-2006 (zie fig. 3) is duidelijk toegenomen vergeleken met de periode 1989-1998 (Bijlsma *et al.* 2001). In de (veen)weidegebieden zijn meer locaties bezet dan tussen 1989 en 1998. Het Bijzondere Soorten Project voor niet-broedvogels (BSP) liet een duidelijke afname van het aantal overwinterende slechtvalken in de provincie Utrecht zien tussen 1992 en 1997 vergeleken met de periode 1978-1983 (Hustings & Van Winden 1998). Er is dus mogelijk meer variatie in het winterbestand dan we denken. In het Amsterdamse telgebied was het aantal slechtvalken in de jaren tachtig nagenoeg nihil, in de provincie Utrecht overwinterde in 1978-1983 maar een zeer klein aantal slechtvalken (SOVON 1987). Ten opzichte van die periode, vlak na de pesticiden crisis, is er dus duidelijk sprake van een toename.

Figuur 4 De maandelijkse aantallen slechtvalken overtrekkend bij telpost de Horde (Lopik). Hierbij zijn de maandelijkse aantallen opgeteld over de jaren 2003-2006 (mond. meded. A. Boele).

Wanneer worden slechtvalken gezien?

Wanneer worden slechtvalken in de stad en de provincie Utrecht waargenomen? Uit figuur 2 blijkt dat slechtvalken bijna het gehele jaar kunnen worden gezien, ook van mei tot en met augustus, hoewel de kans dan het kleinst is. In maart en oktober is de kans op slechtvalken in de provincie Utrecht het grootst. Naast pleisterende kunnen dan ook trekkende slechtvalken worden gezien zoals bijvoorbeeld blijkt uit de tellingen van telpost de Horde van 2003-2006. De totale maandelijkse

aantallen van trekkende slechtvalken op deze telpost zijn weergegeven in figuur 4. Hieruit blijkt dat in het zuidwestelijke deel van de provincie de kans op doortrekkende slechtvalken in maart, april en oktober het grootst is. Er worden in de provincie echter altijd veel minder trekkende dan pleisterende valken gezien. Waarnemingen van mei tot en met augustus kunnen wijzen op broedvogels op basis van territoriaal gedrag of broedgedrag, maar dat is voor de Utrechtse vogels niet vastgesteld.

Prooioverdracht van slechtvalken. Utrechtse toekomstmuziek? - Edwin Winkel

In 2002 is in het industriegebied Lage Weide lange tijd, ook in de zomermaanden, een (oranje) geringde man gesignaleerd. Het betrof een jong uit Nijmegen. Deze vogel is later gaan broeden in het Ruhrgebied (mond. meded. P. van Geneijgen). Alleen in Nederland of Nordrhein-Westfalen geringde vogels zijn potentiële broeders en met name wanneer deze (geringde) vogels in de broedtijd worden gezien, kan rekening worden gehouden met een eventueel broedgeval. Helaas gaf de NUON indertijd geen toestemming voor het plaatsen van een nestkast op de schoorsteen.

Op 10 maart 2006 werd een gewond mannetje langs de snelweg bij Amersfoort gevonden. Hij was als nestjong geringd op 19 mei 2005 in Dorsten, Nordrhein-Westfalen (mond. meded. P. van Geneijgen). De slechtvalk is in een asiel opgenomen en verblijft daar helaas nog steeds. Deze waarnemingen tonen aan dat er uitwisseling plaatsvindt tussen Utrecht en Nordrhein-Westfalen.

Uit de waarnemingen blijkt verder dat de twee "stadsvalken" van respectievelijk de Fortisflat e.o. en de flat van Interpay (nu Equens) e.o. rond maart/april ver-

trekken en omstreeks augustus/september weer aankomen. De kans op daadwerkelijk broeden moet vooralsnog klein worden geacht omdat de ramen van deze flats regelmatig van bovenaf worden gewassen. Een eerste broedgeval op bijvoorbeeld de Domtoren ligt misschien meer voor de hand. De nestkast op de Fortisflat zou dan beter verplaatst kunnen worden.

Ten slotte

Uit het overzicht blijkt dat de slechtvalk regelmatig in de stad en de provincie Utrecht wordt gezien. Gelukkig maar. Natuurlijk is het vogelen rond lelijke kantoorcolossen niet altijd even inspirerend, maar ja, als er dan een slechtvalk vanaf zeilt of witte veertjes beneden om je heen dwarrelen terwijl heel hoog een stadsduif wordt geplukt... Heel bijzonder vond ik de keer dat de slechtvalk van de Interpayflat na kraaien te hebben geattaceerd van de weeromstuit op zo'n twee meter over mij heen suisde. Ik kon haar vleugels horen ruisen! Ik heb inmiddels alle bewakingsdiensten leren kennen en ben zelfs een keer klemgereden door twee politiewagens toen er een geldtransport plaatsvond bij het Jaarbeursgebouw. Ik stond daar met mijn verrekijker... Het waarnemen van slechtvalken in stadsmilieus is zeer de moeite waard, maar niet zonder risico.

Dank aan Arjan Boele (SOVON) en Peter van Geneijgen (Werkgroep Slechtvalk Nederland) voor hun enthousiaste en kritische opmerkingen. Ook veel dank aan Edwin Winkel voor het beschikbaar stellen van de foto's.

Literatuur

Bijlsma, R.G., F. Hustings en C.J. Camphuysen. Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2). GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht, 2001.

Hustings, F. en E. van Winden. Slechtvalken *Falco peregrinus* buiten de broedtijd. Werkgroep Slechtvalk Nederland. Slechtvalk Nieuwsbrief 4(2):1-6, 1998.

Marcus, P. Overwinterende slechtvalken *Falco peregrinus* in Amsterdam en omgeving. Werkgroep Slechtvalk Nederland. Slechtvalk Nieuwsbrief 2005, p. 8-15, 2005.

Ratcliffe, D. The peregrine falcon. T & AD Poyser, Calton, UK, 1980.

SOVON. Atlas van de Nederlandse vogels. SOVON, Arnhem, 1987.

Geneijgen, P. van. Broedresultaten van slechtvalken in Nederland in 2006. Werkgroep Slechtvalk Nederland. Slechtvalk Nieuwsbrief 2006, p. 2-9, 2006.